

на зборах ... більшість присутніх проголосували за те, щоб головою ... був Кім Сергій; я, Гора Василь, заповідаю, щоб після моєї смерті повним спадкоємцем всього мого рухомого і нерухомого майна стала Гора Катерина.

Подібним чином можна вживати прізвище та ім'я в називному відмінку і в інших документах. Доцільно, щоб зразки найбільш розповсюджених документів розробив і запровадив у використання Держстандарт України.

6. Отже загалом можна стверджувати, що сучасний стан правил написання українських імен і прізвищ рідною і чужими мовами є незадовільний. В цих правилах є чимало можливостей для перекручування, спотворення, нівечення і примітивного спрощення українських імен і прізвищ, велике розмаїття яких завжди збагачувало милозвучність української мови. Власні імена і прізвища людей – це не дрібна другорядна справа, як дехто схильний думати, це дещо набагато вище і важливіше ніж власні географічні назви чи назви тварин або неживих об'єктів. Перекручування написання і фонетичних особливостей українських власних імен і прізвищ відкриває шлях до створення різних незручностей і неприємностей багатьом людям в їх повсякденному житті і фактично є проявом неповаги, чи навіть зневаги, не тільки до окремих сучасних людей, але й до їх пращурів.

Мені здається, що небажання бачити названі вище негарзди в правописанні українських власних імен і прізвищ різними мовами належить кваліфікувати як неповагу не лише до української мови, але й до українства.

Володимир Плескач

Запорізький національний технічний університет

КАЛЬКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Володимир Плескач, 2002

Аналізуються причини використання кальок в українській технічній термінології; наводяться приклади найпоширеніших термінів-кальок. Наводяться можливі способи уникнення кальок при вживанні українських технічних термінів та пропозиції щодо кращого їх використання.

The causes of loan translation (calque) usage in Ukrainian technical terminology are analyzed; the examples of the most common calque terms are given. Possible ways of refusal from loan translation usage in Ukrainian technical terms and suggestions for better term usage are provided.

Перехід до вживання української науково-технічної термінології у певних колах технічної інтелігенції викликає спротив. У людини, яка все свідоме життя на робочому місці розмовляла російською мовою і навіть зараз продовжує думати по-російськи, вживання суто українських слів замість звичних інтернаціональних термінів та типових російських кальок “ріже вухо”. У частини інженерів та науковців відсутній “мовний патріотизм”, і вони віщують занепад української культури і техніки у випадку відмови від звичної термінології. Більше того, вони погрожують Україні втратою у зв'язку з цим міжнародних зв'язків.

З цього приводу варто згадати приклад Чехії. Коли вона отримала незалежність у 1918 р., її науковці при створенні наукової термінології пішли шляхом перекладу всіх німецьких термінів, що були на той час домінуючими в Чехії, чеською мовою. Так, інтернаціональний термін “театр” став вимовлятися в них як “divadlo”, циліндр – як “valec”

тощо. І, як бачимо, нічого чехи не втратили ні в культурі, ні в повазі народів світу.

Причин до вживання російських кальок дуже багато. Одна з них – звичка до тих чи інших термінів, небажання зайвий раз подивитися в словник. Наприклад, легше написати “фактор”, ніж “чинник”, “зйомка”, ніж “знімання”.

Дуже велика група кальок пов’язана зі вживанням термінів із суфіксом “-к-”: “прокатка”, “обробка” і навіть “ковка”. Терміни цього типу, якщо вони позначають певний процес, повинні перекладатися українським терміном із суфіксом “-ни-”: “прокатування”, “оброблення”, “кування”.

Використовуючи (або перекладаючи) термін варто звертати увагу на значення, в якому він використовується. Наприклад, якщо російський термін “установка” використовується для позначення конструкції, то йому відповідає термін “устава” [1]; якщо для позначення дії, процесу – то “установлення”. Перекладаючи поширений термін “плавка” слід чітко визначити, про що йдеться. Якщо він стосується виробництва металу в металургії (наприклад, сталі), то тут мова йде про “варіння”. Якщо про результат цього процесу (наприклад, про якусь кількість звареної сталі), то це “вивар”. Якщо у ливарному виробництві мова йде про процес отримання рідкого металу, то термін “плавка” слід перекладати як “плавлення”.

Іноді використання кальок пов’язане з простим наслідуванням російськомовних конструкцій (наприклад, “направляючі” замість “спрямовуючих”, “решітка” замість “гратка”).

Деякі терміни, що набули поширення, не відбивають суті процесів (або явищ), які вони позначають.

Ливарний термін “рідкотекучість” просто запозичений з російської мови. Українські слова “плин”, “плинний”, “плинність” точніше передають зміст поняття “течение металла”. Тому у цьому випадку краще було б використовувати термін “рідкоплинність”. До того ж ДСТУ 2825-94 [2] вводить термін “границя плинності”, а термін “границя текучості” подається як “недозволений до вживання”.

Термін “енергозберігаючий” не має в собі україномовної основи. Його краще замінити терміном “енергоощадний”. Існуючі в українській мові слова “зберігання”, “збереження” не мають жодного відношення до енергії. Вони пов’язані з тривалим зберіганням речей, продуктів, традицій тощо. У цьому значенні їм більше відповідає російський термін “сохранение”.

Термін “біжуча хвиля” (при паянні), “біжуче поле” (в електротехніці) пов’язані з поступовим рухом від однієї точки у просторі до іншої. В українській мові такому руху відповідає слово “плин”, тому краще використовувати терміни “плинна хвиля”, “плинне поле”.

В курсі опору матеріалів часто використовуються терміни-кальки “несуча конструкція”, “несуча здатність”, які з точки зору української мови зовсім не відповідають своєму призначенню. Зокрема, термін “несуча здатність” краще використовувати у пахівництві. Для характеристики можливостей опиратися діючим навантаженням краще використовувати терміни “тримальна конструкція”, “тримальна здатність”.

Багато кальок увійшло до нормативних документів, зокрема й Міністерства освіти і науки України. Так, ми тепер користуємося терміном “Державне казначейство”, тоді як ще в запорожців п’ятсот років тому існувала “Військова скарбниця”. На бланках МОН України друкується: “Підпис завіряю”. Але українська мова вимагає підписи та інші документи засвідчувати. В наказах та інших документах часто можна зустріти “завідуючий” замість “завідувач”, “комітет по ...” замість “комітет з ...”.

Держстандарт України нерідко узаконює терміни-кальки. Якість термінологічних

* спрямовувальних – Ред.

стандартів майже повністю залежить від сумлінності та професіоналізму авторів. Але Держстандарт, обираючи авторів, несе повну відповідальність за скалічення української термінології.

Так, ДСТУ 2470-94 [3] вводить термін “наробка” замість “напрацювання”. У ДСТУ 2248-93 [4] вживається термін “ріжучий інструмент” замість “різальний інструмент”. У ДСТУ 2681-94 [5] певна помилка закладена в саму назву. У поясненні “Терміни та визначення” слово “визначення” вживається у невластивому йому сенсі. Термін “визначення” означає встановлення кількісного вмісту чогось. А у випадку розкриття змісту, суті якогось поняття краще використати термін “означення”.

Зовсім недоречним в українському стандарті виглядає термін “повірка”. Автори посилаються на те, що цей термін вже використаний законодавцями. Але ж термінологічний стандарт є теж законом у галузі термінології, і замість терміна “повірка” слід би було вжити термін “перевірка”.

Іноді різні термінологічні ДСТУ одному й тому ж явищу дають різні назви. Так, у ДСТУ 2541-94 [6] термін “стержень литейний” і похідні від нього перекладаються як “стрижень ливарний”, “стриженьовий” і т.д. А ДСТУ 2825-94 [2] наполягає на терміні-кальці “стержень”, вважаючи терміни “стрижень”, “стриженьовий” недопустимими до вживання.

Як відомо, до формування терміна ставляться такі основні вимоги: понятійна точність і відповідність; здатність творити похідні; стислість написання та легкість звучання; милозвучність. Іноді, щоб уникнути калькування, можна знайти вдалий український термін. Але не завжди він відповідає всім згаданим вище вимогам. Наприклад, у ДСТУ 2751-94 [7] та ДСТУ 2552-94 [8] замість російського терміна “усадка” використаний термін “зсідання”. За змістом він дуже добре передає суть явища: зменшення об’єму під час певного термічного оброблення. Але як утворити від нього похідні терміни, які відповідали б поняттям “усадочная раковина”, “усадочные напруження”? Такі терміни були б досить немилозвучні. Тому у цьому випадку краще зберегти термін-кальку “усадка”.

Терміни, визначені стандартами, є обов’язковими для вживання. Але з часом виявляються недоліки деяких із них. Настав час, щоб переглянути, принаймні, частково, термінологічні стандарти, видані в 1993–94 р.р.

Для уникнення калькування (з російської, англійської та інших мов) при створенні та використанні українських науково-технічних термінів необхідно:

- ретельніше обирати розробників термінологічних стандартів;
- періодично переглядати та коригувати термінологічні стандарти, які було піддано обґрунтованій критиці науковою громадськістю;
- розширити контролюючий і зобов’язуючий до виконання вплив відповідних відділів УкрНДІ ССІ та ТК СНТТ Держстандарту та Міністерства освіти і науки України;
- ввести юридичні норми, аналогічні до прийнятих недавно в Польщі та Франції, з метою захисту державної мови і обмеження іншомовного впливу на неї в різних сферах;
- запровадити адміністративну відповідальність за недотримання норм української мови та вимог термінологічних стандартів у різного виду публікаціях, публічних виступах, у навчальному процесі тощо.

1. ДСТУ 3014-95. Устави для електронно-променевого зварювання. Методи випробувань і вимірювань. 2. ДСТУ 2825-94. Розрахунки та випробування на міцність. Терміни та визначення основних понять. 3. ДСТУ 2470-94. Надійність техніки. Системи технологічні. Терміни та визначення. 4. ДСТУ 2248-93. Обладнання та інструменти для плит деревно-стружкових. Терміни та визначення. 5. ДСТУ 2681-94. Метрологія. Терміни та визначення. 6. ДСТУ 2541-94. Виробництво ливарне. Терміни та визначення. 7. ДСТУ 2751-94. Металургія порошкова. Терміни та визначення. 8. ДСТУ 2552-94. Руди залізні та марганцеві. Види і властивості. Терміни та визначення.